

Danica Pinterović

NOVE RIMSKE SKULPTURE U MUZEJU SLAVONIJE

Riječ je o oštećenom mramornom kipu Velike Majke Bogova, Kibebe, o fragmentu nadgrobnog spomenika sa kulturnim simbolima i o brončanoj statueti Jupitera.

1. Mramorni kip Kibebe predstavlja za historijat Murse značajno otkriće, jer je s njim dokazan i kult i svetište u Mursi, koji dosada nisu mogli biti pretpostavljeni, već jedino naslućeni, o čemu niže.

O p i s. Statua je slomljena u liniji ispod grudi. Božica sjedi na uskom sjedalu bez naslona. Na njoj je donje odijelo, hiton i gornje, himation; nabori hitona su vidljivi o struku i dolje ispod himationa gdje su efektno u oštrim i pravilnim linijama isklesani. Hiton je sigurno bio pripasan visoko iznad struka. Gornjim odijelom tijelo je vjerojatno bilo ležerno obujmljeno preko ramena, a na krilu ono je skupljeno u deblje, meke nabore, dok mu je okrajak prebačen preko lijevog bedra. Svi su nabori vjerno i prirodno raspoređeni, kako se to osobito ističe u krilu i u partiji između oba koljena; djeluju kao da su od mekog pamučnog tkiva. Nasuprot tome pravilni i oštri nabori donje odjeće djeluju kao plissé i kao da su od tanje, ali tvrde materije. Jedna je noga ispod hitona vidljiva i na njoj remen sandale; i druga je noga bila vidna, ali je kamen na tom mjestu oštećen. Obje su božičine noge počivale na lavu koji baš u tu svrhu leži ispružen ispod njenih nogu. Vide mu se obje prednje šape i lijeva stražnja pod koju je podvijen rep. Baza je četverouglasta. Stražnji dio kipa nije pomno израđen, vidi se da sjedalo počiva na grubo tesanom ravnom stupu, a nabori gornje odjeće samo su linearno urezani, što ukazuje da sjedalo nije imalo naslona. (sl. 1).

Materijal je sitnozrnati, žućkasti mramor. Na prelomu iznad struka nalazi se plitka rupa (promjera 2, dubine 1 cm). Prelom je načinjen pravilno, te je statua bila načinjena od 2 dijela, no čini se da je ipak kasnije poslužila u neke sekundarne svrhe. — Velika su oštećenja učinjena na oba koljena; lavlja glava je otučena, vide se samo vršci grive, a oštećeni su i rep i stražnji dio lava. Baza je okrnjena znatno na lijevoj prednjoj strani, a otupljena je na uglovima i na svim rubovima. Osim toga je i znatno snižena na lijevoj donjoj strani tako da se kip tu naginje. Također i nabori odjeće imaju brojne ogrebotine i oštećenja. I ovako oštećena statua predstavlja fin majstorski rad. — Visina statue je 82, najveća širina 42, a najveća dubina 34 cm. Inv. broj 7923. Nađena je u dvorištu Silosa na križanju Miljanovićeve i Frankopanske ulice u donjem gradu godine 1966. kad su se tamo vršili neki građevinski radovi. Nalaz je muzeju dojavio ing. Zdenko Kopačin.

Mjesto gdje je kip nađen bilo je vrlo blizu južnog obrambenog zida Murse, s njegove unutrašnje strane, no dakako da zasada, dok neki sretni slučaj ne bi unio više svijetla u stvar, ne možemo zaključivati o svetištu Kibele na tom mjestu, obzirom na već dobro poznato planiranje donjeg grada u 18. i 19. stoljeću i na razvlačenje ruševina Murse.

Orijentalni kultovi u Mursi. Onomastička analiza imena koja se na natpisima u Mursi javljaju pokazala je da je tu živio oveći broj Orijentalaca, a evidencija orijentalnih kultova u Mursi dokazala je među inim postojanje kulta Mitre, nekih egipatskih božanstava, te kulta tračkofrigijskog božanstva Sabaziusa, o čemu je bilo govora na drugom mjestu. No nijedan od tih kultova, osim Mitrinog, nije tako očit kao kult Kibele, jer je mramorna statua koja je prilično velika, no ispod naravne veličine, najvjerojatnije potjecala iz samog svetišta, metroona, a to znači, da je Kibela u Mursi bila oficijelno i općenito poštivana, a ne samo privatno i pojedinačno, kao što mislimo da je bio slučaj s kultom nekih egipatskih bogova. No odmah želimo upozoriti da kultove orijentalnog porijekla u odmaklom i kasnom imperiju nije potrebno uvijek vezivati samo uz orijentalne stanovnike, jer su, kako će se vidjeti, oni postali gotovo opća svojina.¹

Povijest Kibelinog kulta. U njemu se od najstarijih vremena odrazuje religiozni doticaj Istoka i Zapada, u izvjesnim fazama sukobi između ta dva svijeta, dok u zrelo carsko doba on je važan faktor u procesu sinkretizacije religija i kultova i traženja rješenja u obrani od kršćanstva. — Kibela je bila božica prastanovništva Male Azije, a polazna tačka njenog kulta bila je Frigija. Širenjem među maloazijskim Grcima kult je dospio i u Grčku. Ona je božica prirode koju su poštivali u šumama i na bregovima (od kojih je dobivala i pridjevke, kao napr. *Idaia* po brijegu *Idi* u Troji) na orgijastički način, jer je ona predstavljala mističnu moć božanstva od kojeg potječe sav život u prirodi. Njen simbol je *Baitylos*, crni kamen, u kom je na mistični način sadržana njena snaga. Poznati mitos o *Attisu*, njenom ljubavniku, personificira proljetno buđenje života u prirodi. Njeni su svećenici *Galli*, a pratnju sačinjavaju *koribanti* ili *kureti*. U Grčkoj Kibela je imala poznato svetište u *Tebi*, *Ateni*, *Sparti* i drugdje. U Rim je kult dospio u doba rata s *Hanibalom* 204 pr n. e. Prema proročanstvu iz *Sibilinih knjiga* Rim će se spasiti, ako se iz *Pessinunta* u Maloj Aziji u Rim dopremi simbol božice, *Baitylos*, i on je dopremljen i pohranjen u hramu na *Palatinu*. Otada se 4. april slavi u Rimu gozbama i svečanim igrama („*ludi megalenses*“ od grčkog „*Megale Meter*«). U Rimu su samo *Frigijci* smjeli biti *Galli* i oni su stvarali ophode u čast božice po ulicama Rima uz zaglušnu buku frigijske glazbe, plešući, pjevajući, odavajući se razvratu i osakaćivanju (kastraciji), sve u čast božice. *Kibeli* i *Attisu* prikazivane su i žrtve (*taurobolije* i *kriobolije*) pri kojima je krv žrtvovane životinje prskala na vjernike i označavala ponovno rađanje.²

Kako se desilo da je u Rimu kult Kibele bio prihvaćen za rata s *Hanibalom*, no sve do cara *Augusta* nije pravo uhvatio korjena, a tek sa *Augustom* kult se oficijelno prihvaća i dalje razvija dok posve nije osvojio srca ljudi u doba *Hadrijana*, o tome ima više tumačenja. I mistične crte kulta zajedno s *taurobolijama* samo su postepeno prodirale u Rim i u provincije. Vrlo je vjerojatno tumačenje da je kult Kibele u Rimu bio nesamo religiozni, već politički i sociološki fenomen.³ Kod translacije crnog meteora iz *Pessinunta* u Rim bilo je angažirano plemstvo i ono odonda gozbama slavi 4. april, a od 2. stoljeća „*ludi megalenses*“ održavaju se pod kontrolom kurulskih edila. U doba translacije „*Magna Deorum Mater Idaea*“ bila je božanstvo otmjenih krugo-

va. No poslije se kroz 150 godina ništa ne saznaje o Kibeli. Razlog se traži u tome što su Rimljani valjda bili osupnuti pojavom Kibelinih svećenika u dugim čudnim haljinama koji su izazivali senzacije po ulicama Rima i prosjačili.⁴ Senat je doduše ostavio kult u Rimu, ali je samo frigijskim svećenicima dopustio izvršavanje obreda, a Rimljanima zaprijetio gubitkom građanskih prava, ako bi se zbog kulta i obreda nasilno sakatili. Do kraja republike Kibelin kult je bio samo toleriran u krugovima robova i slobodnjaka, a visoko društvo u Rimu nije priznavalo taj kult iako se po ustaljenoj tradiciji 4. april slavio gozbama i igrama. Nova epoha u povijesti kulta nastala je tek za Augusta i to na političkom planu. Kako se praotac Rimljana i roda Julijevaca Eneja rodio na gori Idi od Afrodite-Venere, tako se sada »Magna Mater Idaea« na Palatinu izjednačuje s Venerom, majkom Eneje i pramajkom Julijevaca. Književnici Augustova vremena prikazuju otada Kibelu kao veliku, moćnu, dobru majku s Ide i zovu ju Magna Deum Genetrix. Ona je sinkretistička nova tvorevina povezana s trojanskim mitom, do kojeg je oficijelnoj vjerskoj politici Rima bilo mnogo stalo, mnogo više nego do kulta Kibeke. Kult je tako reći akademski prihvaćen i nadalje toleriran za robove i slobodnjake⁵. No Kibela, nakon što je politički izvojevala pobjedu, od cara Hadrijana počam sve više ulazi u pravo religiozno područje.

Aprilske svetkovine su trajale 6 dana za vrijeme kojih bi se pinija (sveto drvo Attisovo) iz šume nosila u hram na Palatinu, a nosili su ju dendrofori, svećenički kolegij u službi Kibeke. Drugi i treći dan obreda dolazi do dramatičnih ophoda i do naprijed spomenutih ekscesa Kibelinih svećenika, Galla Hilarije padaju na četvrti dan, a to je svečanost proljeća, kada Attis postaje besmrtnan. Ceremonije se završavaju šesti dan kad se kip božice nosi do rijeke Almo gdje ga kupaju i onda vraćaju u hram.⁶ — Već u drugom stoljeću, za Antonina, ima natpisa koji se odnose na tauroboliju. Ona se obavljala u ponoć u podzemnoj prostoriji nad kojom se nalazio probijen pod od dasaka. Nad podom ubija se žrtva a ispod njega stoji inicijant u svečanom ruhu i dočekuje krv koja se prosipa po njemu. To je obred čišćenja krvlju, koji donosi spas i besmrtnost duše⁷, i svakom pojedincu bez razlike, ukoliko je sljedbenik ovoga kulta, i cijeloj carskoj porodici. Tako Kibela postaje lik božanske sve-spasavajuće Majke koja u svojim općinama sjedinjuje cara i roba, bogato i staro, Rimljanima i barbarina, ljude i žene.⁸

Mistični i orgijastični elementi u doba širenja kršćanstva, a poglavito obećavanje spasa i besmrtnosti duše, pribavili su Kibelinom kultu velik broj sljedbenika među svim slojevima i u Rimu i u provincijama. Od 3. stoljeća dalje taurobolija i kriobolija postaju najznačajniji javni obred i manifestacija koja je povezivala sve kultove, iako je prvotno bila vezana uz kult Kibeke i Attisa. Ona je dobila karakter oficijelnog kulta i u njoj prisustvuju magistrati i predstavnici municipalnih vlasti, a obavlja se u mnogim prilikama vezanim uz važnije državne događaje, te se izjednačuje sa žrtvovanjem vezanim uz kult carske osobe. I tako uz mistično, poprima i političko i patriotsko značenje.⁹

Proces propadanja toga kulta od polovice 3 stoljeća nadalje ide uporedo s jačanjem kršćanstva. Dobro svjetlo na ovaj proces propadanja i uspona, baca događaj koji se Julijanu Apostati desio u Pessinuntu. On je na svom putu za Perziju putujući kroz Malu Aziju onamo skrenuo da posjeti svetište Velike Majke, jer za njega, entuzijastu za stare poganske tradicije, Pessinunt je bio jedan od religioznih centara poganskog svijeta baš zbog kulta Velike Maj-

ke. On je tamo ušao u hram, dočekan od svećenika i svećenica, prinio je žrtve, pjevao himne, i priložio bogate darove. No kako je u Pessinuntu u to doba već bilo mnogo kršćana, neki su mladi ljudi srušili oltar u hramu i priredili fanatične demonstracije, što je cara nemilo ogorčilo i potaklo ga na oštre protumjere.¹⁰

Ova su opća razmatranja bila potrebna da bismo se približili saznanju o značaju Kibeline mramorne statue u Mursi i o vremenu kad je ona nastala i ovdje bila u funkciji.

Umjetničko prikazivanje. Kibela se uvijek prikazuje kao bogato odjevena matrona i vladarica sjedeći na prijestolju. Na glavi joj po najviše »corona muralis«, no katkada diadem ili kalatos, ispod kojih se spušta veo na ramena. U ruci drži ili pateru, ili timpanon, ili oboje, a gdje-kata još grančicu pinije ili klas, ili skeptar. Do prijestolja s obje strane stoje lavovi, karakteristični element frigijske umjetnosti. Naravno da se ona prikazuje u razno doba na raznim mjestima u najrazličitijim varijantama, tako napr. što se tiče lavova: oni su ili s obje strane sjedala, ili samo s jedne, ona katkada i stoji između dva lava, ili se vozi na kolima s lavljom zapregom ili opet jaši na lavu.

Ideal toga lika navodno je postavio još Fidijski Metroon u Ateni, a prikazana je kako sjedi između dva lava.¹¹

Kruna je znak moći i vlasti, timpanon je u funkciji kod fanatičkih orgija njenih svećenika, a pinija se nosi u svim procesijama u čast božice.¹²

Rasprostranjenost kulta. Kibelin kult nije u Panoniji ostavio mnogo tragova. Po natpisima sudeći on je postojao u Emoni, Carnuntumu, i Aquincumu, a po likovnom materijalu sudeći u Poetoviju i Brigetiju.¹³

U Poetoviju je u svoje vrijeme u »vicus Fortunae« iskopana mramorna statua Velike Majke, koja je prikazana kako sjedi na prijestolju između dva lava (statua se danas nalazi u Joanneumu u Grazu), a u blizini 3. mitreja iskopano je poprsje božice koje se smatra da je Kibelino.¹⁴

Važni i nepobitni dokazi o oficijelnom kultu Kibeke u 3. stoljeću na području Dalmacije došli su na vidjelo prilikom iskopavanja na forumu do Kapitolija u Zadru. Jedan natpis i freske jedne podzemne prostorije s likom božice i lava nedvojbeno ukazuju na njen kult, kao i na vezu njenog kulta, kulta Mitre, Izide, Serapisa i drugih božanstava kojih ceremonije baziraju na tauroboliji.¹⁵ — Općenito uzevši ostali su samo rijetki Kibelini likovi iz antike, pa to vrijedi i za područje Jugoslavije. Stoga je spomena vrijedan votivni mramorni reljef Kibelin iz Stobija, nađen u peristilu »palate Parteniosa« zajedno s mnogim drugim antičkim skulpturama koje su tamo krasile raskošni bazen.¹⁶

U vezi Kibelinog kulta zanimljiva su iskopavanja koja su se u Senju na terenu blizu katedrale 1939. i 1949. izvršila. Rezultati su bili fragmenti Kibelinog kipa polunaravne veličine, koji božicu prikazuje na prijestolju između dva lava, zatim natpis na mramornoj ploči s posvetom Velikoj Majci od Verri-dije Psyche, a nađeni su i temeljni zidovi metroona ovećih dimenzija kao i kuće u kojoj su stanovali službenici ovoga kulta. Smatra se da je metroon u Senju podignut u drugoj polovici prvog stoljeća, dok kuća službenika možda tek u doba Antonina, kad je kult već bio razvijeniji. Nimalo ne začuđuje da je poslije na istom mjestu nastala katedrala posvećena Bogorodici, jer se često u kršćansko doba održao kontinuitet kultova po nekoj logici.¹⁷

Među votivnim reljefima beogradskog muzeja Kibela je zastupana dobrim primjerom, doduše nepoznatog, no najvjerojatnije jugoslavenskog porijekla.¹⁸ — Jedna figura Attisa od terakote, nađena između Vognja i Mitrovice u Srijemu, također ukazuje na Kibelin kult.¹⁹ Na nadgrobnim stelama skopljanskog muzeja nalaze se uklesani simboli Atisa u obliku svetih pinija.²⁰

Na jednom oltaru u Novae u Donjoj Meziji prikazana je Magna Mater, dok natpis kazuje da je dedikant L. Oppius Maximus, sacerdos Matris Deum, oltar posvetio »dendroforis et dumopiretis«. Dendrofori su poznata kulturna zajednica Velike Majke, kojoj su u tom natpisu pridruženi dumopireti, čuvari hrama.²¹ — I u Trakiji ima tragova kultu, te je u Dobrudži u novije doba u mjestu Schitul nađena mramorna statua božice, 0,55 m visoka, prikazana na vrlo tradicionalan način.²² — U Grčkoj su nađeni brojni njeni votivni likovi od kojih se za neke pretpostavlja da su rađeni prema uzoru lika Fidijinog učenika Agorakritosa u Metroonu na atenskoj agori.²³

U m j e t n i č k a o b r a d a. Prema postojećim mjerama statue naš kip Kibele je u svojoj cjelovitosti mogao biti visok oko 140 cm, uračunavši krunu ili diadem na glavi. Takovi božanski likovi stajali su povisoko u nišama svetišta. Umjetnička obrada lika karakteristična je za bilo koje doba od Hadrijana do dolaska Severa. Hadrijanova ličnost označava u rimskoj epohi prekretnicu, kako u politici, tako i u umjetnosti i književnosti. Iako je bio kozmopolita, imao je veliku sklonost za Grčku i baš on je svojim velikim utjecajem i ličnom zainteresiranošću pomogao pobjedi i jačanju grčkog klasicizma u umjetnosti. U njegovo doba dominira plastika, koja kopira uzore klasične grčke umjetnosti i majstorskom tehnikom nastoji dovesti do izražaja ljepotu mramora i ljepote oblika ljudskog tijela. Ove se odlike nastavljaju i u doba Antonina, te se i u skulpturi i u arhitekturi osjeća sklad i uravnoteženost. Tek u početku 3. stoljeća s dolaskom Severa uočljiva je nova smjernica, koja vodi dekadenci: u arhitekturi kvalitet se zasjenjuje masom, veličinom i skupoćenošću materijala, a u skulpturi tendencija za potenciranjem oblika i gomilanjem ornamenata vodi k nekoj vrsti baroka, dok se u portretnoj umjetnosti osjeća veristički pravac, ili umjetnički osjećaji Istoka.²⁴ Kako na našoj statui glave nema, otežana je točnija determinacija kojoj fazi kip pripada, jer se po obradi glave, lica i kose mnogo puta odaju naročite stilske karakteristike. No sudeći po skladu i eleganciji sjedeće figure s nogama na ispruženom lavu, po samoj obradi lava te osobito po tretmanu bogatih nabora odjeće, moramo reći, da kip vjerojatno pripada epohi Hadrijana.

Iako se pretpostavlja da je u Mursi u 2 i 3. stoljeću bila klesarska radionica koja je izrađivala sarkofage i ev. likovni materijal, obzirom na prilično visok kvalitet rada i plemenit materijal Kibelinog kipa, ne treba pomišljati da je rađen u lokalnoj radionici. Sjetimo se da su u Grčkoj ostali vjerni klasičnim uzorima visoke umjetnosti i da su u carsko doba atičke radionice izrađivale brojne kopije majstorskih radova grčke plastike i da su snabdijevale palače i hramove cijelog tadašnjeg kulturnog svijeta. Stoga pretpostavljam, da je kip Kibele u doba Hadrijana, osobitog propagatora grčke klasike, ili ev. prvih njegovih nasljednika tokom 2. stoljeća, dopremljen iz koje atičke radionice i da mu je uzorom bio možda koji lik Kibele iz 4. stoljeća st. e., kakvih se moglo vidjeti tada u Grčkoj, pa i u samoj Ateni. Iz 4. stoljeća potječe mramorni votivni reljef iz Pireja (sada u Berlinu) na kojem Kibela dostojanstveno sjedi na prijestolju, u jednoj ruci držeći pateru, u drugoj timpanon, do nogu joj leži ispružen lav, a pred njom stoji Kora s bakljom. — Iz 4. ili 3. stoljeća pr. n. e. potječe mramorni, 0,52 m visoki reljef s likom Kibele iz Thebe

kojemu je možda kip iz Murse vrlo srodan, kako se može suditi po visoko pripasanom hitonu i posve identičnoj obradi odjeće, odnosno aranžmana nabora na donjoj odjeći i plaštu. Na tom reljefnom liku u muzeju u Thebi (no možda porijeklom iz Thespia) Kibela ima kalatos na glavi, u desnoj, na ručnom naslonu ispruženoj, ruci drži pateru, a u lijevoj, u laktu savinutoj, timpanon, dok pred njom stoje adoranti.²⁵ Ovo naročito ističem, jer prema fragmentu koji se iz Murse sačuvao, ovakova nadopuna bila bi na njemu najprirodnija, tj. da je kip imao kalatos, pateru i timpanon. Razlika bi bila samo u tome što reljef u tebanskom muzeju prikazuje maloga lava u krilu božice. — Isti atički uzor pokazuje lik Kibebe na dvojnem reljefu u beogradskom muzeju; razlika je u tome što je ženski lik nešto krupniji, inače nalazimo u obje figure isti način visoko pripasanog hitona i plašta koji pokriva krilo i kojemu je okrajak prebačen preko lijevog bedra. Taj se reljef i označava kao atički eksport.²⁶ — Mnogo je slabiji rad, no ipak rađen po atičkim uzorima, mramorni kip nađen u novije doba u Dobrudži, a pripisuje se 1. stoljeću n. e.²⁷ Od spomenutih likova odstupa Kibela na mramornom reljefu iz Stobija, gdje je prikazana u edikuli između dva stupa, kako sjedi na prijestolju između dva lava, na čijim glavama drži svoje ruke. Na glavi »corona muralis«, na zidu edikule visi timpanon, a nabori odjeće prikazani neuvjerljivo i stilizirano. Nevještina izrade i stilistička sklonost upućuju nas na kasnije carsko doba.²⁸

Ono što je svim likovima Kibebe svojstveno, tj. vladarsko dostojanstvo, bogata, u nabore složena odjeća i lijepi, zreli oblici ženskog tijela to je na efektan način izraženo na skulpturi Metropolitanskog muzeja u New Yorku:²⁹ tu se ona vozi na velikim ravnim kolima sa 4 točka, u koja su upregnuta 2 velika lava, a ona dostojanstveno sjedi na ukrašenom prijestolju u bogatoj odjeći, s paterom i timpanonom u rukama i diademom na glavi.

Z a k l j u č a k. Na kipu iz Murse imamo najrašireniju umjetničku koncepciju Velike Majke pri kojoj dominira vladarsko dostojanstvo i elegancija u odjeći. Možemo sa sigurnošću pretpostaviti visoko pripasani hiton, slobodne ruke koje su držale atribute, i, možda krunu na glavi s koje se spuštao veo. Kako je već rečeno, kip je najvjerojatnije dobavljen u Mursu za Kibelino svetište tokom 2. stoljeća za Hadrijana ili njegovih nasljednika. No kult se njen nije samo održao već vjerojatno po analogijama s ostalim provincijama carstva i dalje razvijao i trajao i u Mursi bar do sredine 3. stoljeća, te je i ovdje bio usko povezan s oficijelnim događajima i kultom carske osobe.

Tek sada još jedan predmet iz muzejske zbirke dobiva na značaju nakon što je već prije više decenija dospio u muzej. To je vrlo nevješto izrađen kipić od crveno pečene zemlje, koji prikazuje ženski lik na sjedalu s visokim ovalnim leđnim naslonom, no naziru se s obje strane i ručni nasloni. Iako je obrada gruba, ipak je jasno da se radi o prijestolju, i o liku matrone. Preko duge donje odjeće sa visokim pojasom i sitnim naborima koji sižu do gležanja prebačen je plašt koji pokriva krilo i koljena, a neki veo pokriva glavu, ramena i ruke i spušta se do poda. Objе ruke počivaju na koljenima. Atributa nema, jedino se ispod vela može naslućivati neki diadem. Tu se može govoriti samo o Kibeli, toliko su na kipiću izražene temeljne karakteristike njenih kulturnih likova. Vis. 21, šir. 11.5 cm. Inv. br. 2488. Kipić je nađen u donjem gradu kod stare Kalvarije (danas dvorište bolnice) i darovan muzeju 1880. kao dar Josipa Franka. Slaba izrada govori za to da je to bio masovni produkt koje lokalne keramičke radionice koja je bila usmjerena na to da vjernike snabdijeva votivnim likovima božice za hram ili za kućna svetišta. Ovaj

umjetnički beznačajan kip također rječito govori o postojanju Kibelinog kulta u Mursi tokom 2. ili 3. stoljeća.

2. Gornji nastavak nadgrobne stele.

O p i s. Sačuvan je lijevi dio sa samo jednim od dva lava i sa ženskom glavom u sredini. Sl. 2. Lav koji se uvijek prikazuje na ovom tipu spomenika u sjedećem položaju, anatomski loše je prikazan, što je vidljivo po izradi glave, zgurenog tijela, te napose nogu i šapa. Desni lav nedostaje, ali se nazire njegova također neispravno prikazana stražnja noga. U sredini između oba lava smještena je ženska glava u reljefu koja ima oko čela valovitu kosu, izrazite oči bez naznake zjenica, tubast nos, naglašene jabučice i oštru bradu. Možda je nad glavom bilo nešto odlomljeno, a odlomljena je, kako je rečeno i cijela desna strana koja je na ovom tipu kamenova uvijek bila simetrična s lijevom. Najčešće na ovakovim kruništima nalazimo između dva nasuprotno smještena sjedeća lava stup s glavom bradatog starca i kalathosom, košarom od spletenog pruća. — Stražnji dio našeg fragmenta nije izrađen, a baza je ukrašena nepravilnim kosim linijama. Ona je dolje skošena tako da je tvorila izbočeni vijenac nad nešto užom stelom ispod sebe. Međutim ako je pripadajući nadgrobni spomenik bio rađen u obliku are, za što ima analogija, nije ovo krunište moralo imati veću dužinu i debljinu od same are.

Materijal osječkog primjera je vapnenački kamen sa već istrošenom površinom. Vis. 56, duž. 63, šir. 24 cm. Inv. broj 7316. Nađen je u donjem gradu na polju južno od Divaldove ulice između Srijemske ulice i Šećerane. Predao ga je Tomko Pavković u veljači 1961. To je teren izvan pretpostavljenih zidina Murse, no da li je kamen nađen »in situ« ili je slučajem dospio na mjesto nalaza, o tom se zasada ne može dati mišljenje, jer teren još nije ispitan.

Drugi primjeri. U lapidariju osječkog muzeja ima svjedoka o još nekoliko spomenika takovog tipa. Najpotpunije je sačuvano krunište sa dva oštećena lava i kalathosom u sredini, na kojemu ima natpis DIS M(anibus); potječe iz Dalja, a pripadalo je vjerojatno nadgrobnom spomeniku nekog časnika u Teutoburgiju.³⁰ Inv. br. 6148. — Tu se nalaze još tri pojedinačna lava u sjedećem položaju koji su vjerojatno pripadali ovom tipu spomenika. Jedno je vrlo grub rad, a drugo je bolji rad, ali oštećen. Oba kamena su nađena u donjem gradu i objavljena (inv. br. 660 i 663).³¹ Treći lav sačuvan je bolje, ali predstavlja vrlo grub produkt. Nađen je u tvrđi. Inv. br. 676. Zasada je neobjavljen. Po detaljima koji se na sva tri primjera ponavljaju: razvaljena gubica, istaknuti očnjaci, ovnujska glava pod prednjim šapama i sjedeći položaj govore za to da su to po tri fragmenta sa kruništa ovog tipa stele.

Stoga primjer iz Dalja, tri fragmenta iz Osijeka kao i fragmenat koji se ovdje obrađuje brojčano ukazuju na izvjesnu omiljelost ovog tipa u Mursi i njenoj okolini. K tome je u najnovije vrijeme do našeg znanja došao još jedan takav spomenik, no on se zasada još nalazi u privatnom posjedu u Popovcu u Baranji.³² Oba su lava u cjelosti sačuvana, a također i ovnujske glave u njihovim šapama. U sredini između njih prikazan je gorgoneion na stupu, a nad njim kalathos. Ovdje se očito radi o boljem klesarskom radu, no i on naginje stilizaciji i dekorativnosti više negoli vjernosti u prikazivanju. Sl. 3. — Od velikih lokaliteta bližih Osijeku, spominjem Sr. Mitrovicu (Sirmium) gdje sam svojevremeno evidentirala 6 cjelovitih takovih kruništa i još tri oštećena s po jednim lavom. Evidentirala sam i u Ptuju 6 više-manje cjelovitih, k tome izvjestan broj fragmentiranih.³³ U susjednom Pečuhu (Sopia-

nae) vidjela sam dva oštećena kruništa ovog tipa, od kojih jedan potječe iz lokaliteta Szemely (kom. Baranja) a za drugog se samo zna da je s terena Baranje, ali nije poznat lokalitet.³⁴

Zato što se nanovo u našoj stručnoj literaturi pojavljuje pitanje sirmiumskih skulptora i kamenorezaca velike lokalne radionice u Sirmiumu,³⁵ kao i pitanje osječkih sarkofaga i osječke kamenorezačke radionice³⁶ vrijedi pozabaviti se ovom vrstom spomenika i njihovim varijantama, jer oni su možda, bar poneki od njih produkti jedne ili druge radionice.

U Kostolcu (Viminacium) je nađen fragmenat od pješčanika sa dva nasuprotna lava sa ovnujskim glavama; u sredini je stup s gorgonejem (dakle sličan popovačkom primjeru). Poznat je još jedan lav od pješčanika s ovnujskom glavom.³⁷ Iz Kostolca potječe fragmenat od bijelog mramora s dva nasuprotna lava, a između njih bradata glava.³⁸ — U Petrovcima kod Rume (Bassiana) nađen je oštećeni kamen s dva lava, ovnujskim glavama, stupom i bradatim glavom u sredini. Zbog velike duljine, visine i širine, koje premašuju sve ostale vrste spomenika, Brunšmid misli da je taj nastavak stajao na kakovoj nadgrobnoj zgradi ili na jako velikoj steli i da je na vrhu bila pinijina češerika.³⁹ — U Petrovcima nađen je fragmenat kojemu nedostaje desna strana, a sačuvan je lijevi lav s ovnujskom glavom i muška maska s gustom kosom i bradom.⁴⁰ — U Petrovcima postojao je ulomak velike lavlje glave koju je tamo iskopao S. Ljubić.⁴¹ — Mitrovačke i ptujske primjere ne navodim posebno jer su poznati i publicirani od Brunšmida i Abramića.⁴² — Dva primjera iz Homolja s genijem naslonjenim na sunovraćenu baklju i primjer iz Podhuma objavio je Patsch i dovodi ih u vezu s kultom Mitre.⁴³

U Földvaru, u garnizonu alae I Batavorum ∞, nađena su dva lava od pješčanika, od kojih onaj bolje sačuvani u šapi drži magareću glavu. Na tom oštećenom spomeniku vidi se da je u sredini između dva lava bila neka ruka i maska. Može se po analogiji spomenika iz Deve zaključiti, da je možda i ovdje u sredini bila čučeca krilata sfinga koja je u rukama držala masku. U Varhelyju (Sarmizegetusa) nađen je lav od pješčanika koji također u šapi drži neku životinjsku glavu; drugi lav nedostaje.⁴⁴

Primjeri koji su ovdje navedeni odnose se na Panoniju, Dalmaciju, Meziđu i Daciju, no bilo bi ih još mnogo više, pa čak ponekih izvan ove 4 oblasti. Ograničit ću se na 14 spomenutih lokaliteta s njihovih ukupno 27 manjih ili većih fragmenata i istaći da se na 9 primjera nalazi bradata glava i stup, na dva primjera sfinga sa stupom, na dva gorgonej sa kalathosom, na dva genij naslonjen na baklju, na jednom cista bez glave (Dalj) i na jednom ženska glava (Osijek). Ostali primjeri suviše su krnji da bi mogli predstavljati varijante.

T u m a č e n j a. Kad Brunšmid objavljuje osječke lavove, kaže da »spadaju u red mnogobrojnih spomenika iz podunavskih krajeva rimske države, od kojih se je i kod nas više primjeraka u Mitrovici, Petrovcima kod Rume, na pusti Golubincu kod Inđije, u Vinkovcima i možda u Varaždinskim Toplicama našlo. Za jedan je dio tih lavljih parova sigurno, da su služili kao nastavci na vrhu uspravno stojećih velikih rimskih spomenika...«, i, »Svi ovi spomenici, ukoliko su potpuno sačuvani imaju na srednjem dijelu reljefom urešen ulomak stupa okrugla ili četverouglasta prereza, na kojemu je negda nešto stajalo«; »Nije nemoguće, da li ne moramo u tim spomenicima tražiti neko dublje simboličko znamenovanje, koje stoji u nekoj vezi sa Mithrasovim kultom...«⁴⁵

Schober koji se bavio rimskim grobnim spomenicima Norika i Panonije smatra da se oveći broj njihov odnosi na orijentalna religiozna shvatanja. Međutim da treba razlikovati ukrasne motive koji su davno prihvaćeni u rimskoj grobnoj simbolici i služe samo u čiste dekorativne svrhe i, — pravih kulturnih simbola koji jasno odaju strano porijeklo i ukazuju na pripadnost nekoj orijentalnoj vjerskoj općini.⁴⁶

U prvom slučaju, tj. u dekorativnoj grobnoj simbolici, nalazimo lik Attisa ili genija žalosti, no u oba primjera ne treba bezuvjetno vidjeti dokaz o pripadnosti pokojnika Kibelinom kultu. Također dva lava, veli Schober, s ovnujskim glavama u šapama samo je dekorativan motiv, koji je izvorno mogao biti u vezi s kultom Kibebe. Česta pojava bradate glave s modiusom ili cistom i piramidom, ukrašenom rozetom, orlom ili genijem žalosti, Schober svodi na utjecaj iz Sirmiuma i dakako na vezu sa Kibelinim kultom. Premda on tvrdi da ovnujske ili bikovlje glave u lavljim pandžama ukazuju na žrtve, na tauro- i kriobolije Kibelinog i Attisovog kulta, ipak dodaje da se česta pojava bradate glave na žalost ne može protumačiti.⁴⁷

Kod nas se Gavela u jednoj svojoj posebnoj studiji bavi baš ovim tipom spomenika na kojem se nalazi bradata glava i tumači da je to glava boga Serapisa.⁴⁸ Uzevši u obzir bradatu glavu na nekoliko mitrovačkih kamenova on dolazi do zaključka da lik u osnovnim crtama odgovara klasičnom prikazivanju Serapisa prema kanonu koji je postavio Briaksis grčki kipar helenističke epohe. Naročito se ukazuje na srodstvo lika Serapisa sa likom Hadesa, i na to, da je taj grčko-egipatski bog čiji je kult trajao više od polovine jednog milenija, obuhvatao svojim značenjem i svojim funkcijama istovremeno i život i smrt. Kalathos na Serapisovoj glavi je simbol obilja i plodnosti i on ga stavlja u red htonskih božanstava od kojih potječe vječna i neiscrpna plodnost zemlje. Domet njegove vlasti i utjecaja protezao se u isto vrijeme na plodnu zemlju koja očekuje žetvu i na mračne regione u kojima svako ljudsko biće završava svoj put.⁴⁹ Lavovi na tim spomeničkim kompozicijama jesu »conservatores« sa istom funkcijom kakovu su imali Dioskuri, čuvari Majke Zemlje (Meter ge), a ovnujske glave ispod lavljih pandža jesu simboli htonskog kulta.⁵⁰

Od 2. st. n. e. Serapisov se kult, kao i kult Mithrasa, naglo i slobodno širi u rimskom imperiju sve do Milanskog edikta 313. kad je kršćanski monoteizam zauvijek zamijenio orijentalni sinkretizam. U vrijeme dačkih ratova Sirmium je bio važna operaciona baza i sabirni centar za rimsku vojsku, a kako je Akvileja bila najvažnija raskrsnica vojničkog i trgovačkog saobraćaja između Italije i Podunavlja, jasno je da se Serapisov kult ovamo širio iz Italije preko Akvileje.⁵¹ »Sirmiumske kompozicije predstavljaju djela provincijskih zanatlija kamenorezaca, ali kao svjedočanstva jedne kulture i kao spomenici jedne epohe, one imaju vrijednost rijetkih i važnih arheoloških dokumenata«, završava Gavela.⁵²

Mócsy u svom radu Pannonia⁵³ doduše među egipatskim bogovima kojih se kult u Panoniji može dokazati, spominje da je Serapis (i kao Jupiter-Serapis) imao zavjetnih spomenika u Emoni, Poetoviju, Carnuntumu, Vindoboni i u blizini Solvae, no da oni nisu vremenski blizu Izidinom kultu, već da se moraju pripisati religioznim strujanjima u doba Severa. Kad daje pregled grobnih spomenika zadržava se samo na tri glavne za Panoniju karakteristične vrste [a) sa astralnim simbolima, b) sa prikazivanjima putovanja mrtvacu kolima na drugi svijet i c) sa mrtvačkom gozdom], ali uvodno ističe da motivi

i simboli grobnih kamenova još nisu za Panoniju detaljirano istraženi, osim ponekih.⁵⁴

Z a k l j u č a k. Navlaš sam se zadržala na glavnim tumačenjima iz stručne literature, koja iako izgledaju divergentna, ipak se uglavnom svode na orijentalne kultove Mithrasa, Kybele ili Serapisa, a to znači na kultove povezane ceremonijama tauro- i kriobolije i na kultne simbole plodnosti htonskih božanstava. Još konačna riječ nije rečena, jer se ovaj tip nadgrobnog spomenika javlja u raznim varijantama, koje ne dopuštaju jednostrano tumačenje, no ipak se može naslutiti, da je u svakom od slučajeva izražena osnovna misao života i smrti, te ova kruništa zbijeno i u slikama prikazuju povratak svakog ljudskog (pa i svakog živog) bića Majci Zemlji, od koje opet kao u krugu svaki novi život započinje.

Ovaj tip spomenika je rijedak u Sjevernoj Panoniji, a u zapadnorimskim provincijama Evrope još rjeđi, dakle je stvarno u naše krajeve prodro s Istoka (ma da djelomično putem preko Akvileje) odakle potječu i kultovi u vezi s njihovom simbolikom.

Osječki spomenik zbog ženske glave zasada nema analogije i nije ga lako definitivno protumačiti. No ako zamislimo, da je vjerojatno na ženskoj glavi bio kalathos ili modius, onda bi ženska glava mogla označavati neko božanstvo u vezi plodnosti zemlje i stoga i podzemlja. Mogla bi to biti Terra Mater, koja se i onako često identificira sa Kybelom.

Osječki primjer predstavlja grubi produkt provincijske klesarske radionice, možda 2. ili 3. stoljeća. Čini mi se prirodna pomisao da je osječki primjer rađen kasnije, u 3. st. u doba propadanja radionice koja više nije imala vještih majstora, a da je popovački primjer nastao ranije, možda u 2. stoljeću, dok su majstori još dobro vladali tehnikom i bliži bili shvatanju simbolike.

Što se tiče određivanja klesarske radionice iz koje su ovi proizvodi izišli, smatram da je preuranjeno govoriti, jer je naša evidencija nad sačuvanim primjerima još dosta manjkava i jer struktura kamena takovih kruništa i spomenika još nije petrografski ispitana, a ona bi možda mogla nešto više svjetla unijeti u postavljene problem.

3. Brončana statua Jupitera.

Nađena je u Osijeku, u donjem gradu na bivšem vojničkom vježbalištu, južno od Šećerane, a blizu Tenjske ceste, na dubini od dva metra, još prije desetak godina. Tek 1965. predao ju je muzeju vodnik Josip Radišić. Okolnosti nalaza nisu pobliže poznate.

Teret na kojem je predmet nađen, postaje u novije doba sve zanimljiviji, jer se nedavno u blizini našao gornji kameni nastavak (krunište) nadgrobnog spomenika i jedan sarkofag bez natpisa i ukrasa. Oboje nas upozorava, da je onuda morala iz Murse na jug voditi cesta uz koju su se nizali grobovi. Jupiterova statueta međutim morat će se dovesti u vezu sa kakovom kućom ili gospodarskom zgradom nekog stanovnika Murse koji ju je imao u svojem larariju.

O p i s. Stasita figura anatomski je ispravno i estetično prikazana. Sl. 4 a, b, c. Proporcije i muskulatura nagog tijela, kao i prirodni dostojanstveni stav s težištem na desnoj nozi pravilno su zamišljeni i izvedeni. Sklad se osjeća i u aranžmanu kose koja je vrpcom pritisnuta uz kalotu, a ispod nje pravilni i kao njegovani uvojci obrubljuju čelo i lice i spuštaju se na vrat.

Puna brada spušta se na grudi. U desnici Jupiter drži svoj uobičajeni atribut, svežanj munja, dok u laktu savijena ljevica vjerojatno je držala žezlo, kako se mora suditi po držanju palca i prstiju. Zanimljiv je plašt koji je složen u nabore i s izvjesnom elegancijom prebačen preko lijevog ramena, no cik-cak linije rubova pravilno se spajaju ispod lakta te izgleda kao da ruka izviruje iz otvora plašta. Jasno se vidi (sl. 4b) da to odijelo nije vjerno, već samo dekorativno prikazano, a tome u antiki nalazimo bezbroj primjera, ako se radi o odjevenoj statui. Jedan se okrajak plašta lepršavo odvaja nad laktom. — Figurica je lijevana te su samo naknadno cizelirani kosa, brada, brkovi i oči. Šavovi su pomno odstranjeni te se jedva naziru. Tamno-zelena plemenita patina nastala je na površini. Vis. 11,7 cm. Inv. br. 7772.

R a s p r o s t r a n j e n o s t k u l t a. Jupiter-Zeus, najmoćniji vrhovni bog grčkog naroda, gospodar je svijeta, otac bogova i ljudi; stoluje na Olimpu koji se svojim vrhom dotiče neba, etera i oblaka. On baca munje, uzrokuje grmljavinu, skuplja i raspršava oblake. Sve ljudske sudbine nalaze se u njegovim rukama; on zaštićuje porodicu, kuću, prava gosta i bjegunca i sve uredbe određene zakonom, običajima i vjerom. U pravilu grčko-rimski bog Zeus-Jupiter najpopularniji je od svih bogova antike u svim oblastima kamo je doprla rimska vlast i kultura. — Od 30 sačuvanih i poznatih kulturnih i zavjetnih natpisa s terena Murse i njene šire i uže okolice, 17 ih se odnosi na Jupitera, kako to uklesana slova I. O. M. pokazuju. Od njih je 10 nađeno u samoj Mursi. Stoga možemo reći, da je na taj način u natpisima numerički izražena najveća rasprostranjenost Jupiterova kulta i u Mursi, kako se to i može očekivati. U plastici začudo dosada nije pronađen niti jedan njegov lik, dok se Heraklovih i Merkurovih po nekoliko našlo. Doduše Jupitera nalazimo dva puta prikazanog na gemama s terena Murse i to u sjedećem položaju po uzoru na Fidijinog Olimpijskog Zeusa.⁵⁵

L i k o v n a o b r a d a. Najsavršenije je Fidija prikazao Jupitera u glasovitoj statui u Olimpiji za koju mu je Homer dao inspiraciju. Prikazan je u sjedećem položaju na prijestolju od zlata i slonovače. Taj je lik našao bezbroj odraza u likovnoj umjetnosti, te se daleki odsjaj toga lika naslućuje i na poznatoj brončanoj statui Jupitera na prijestolju koji se čuva u niškom muzeju. Poprsje Zeusa Otricoli i sjedeća figura Jupitera Verospi u Vatikanu također su smatrani uzorom koji treba slijediti. — Osječka statueta ne približava se nijednom od ovih nadaleko poznatih uzora. Međutim, što se izrade glave tiče, ona po blagim crtama lica, po otvorenom pogledu, kosi koja obrubljuje čelo i lice, punoj bradi najviše liči na krasno Jupiterovo poprsje u Museo Pio-Clementino. Na njemu se, kao i na našoj statui upravo osjeća nastojanje da se izraze pridjevci koje tako često nalazimo na Jupiterovim arama: I. O. M., prikazan je dakle Jupiter Optimus i Maximus; a takovim pridjevcima pripada miran i dostojanstven stav, kakav na statui i vidimo. — Na natpisima nalazimo još po koji pridjevak Jupitera, te bi u našem slučaju trebalo pomisliti na pridjevak Fulgurator, jer je prikazan sa munjama kojima rastjeruje oblake i vlada nebeskim pojavama.

Poznate su mnoge figure slične i po stavu i po atributima našoj, te je vjerojatno da su rađene po nekom istom rimskom prototipu.⁵⁶

Po kvaliteti izrade sudeći naša je figura import bilo iz Italije, bilo iz Galije i to najvjerojatnije iz 2. stoljeća, u doba procesa romanizacije provincije Panonije.

- ¹ M. Suić, *Orijentalni kultovi u antičkom Zadru*, Diadora, vol. 3 Zadar 1965, 92
- ² Više o tome vidi u Pauly, RE XI 2250—2298
- ³ F. Bömer, *Kybele in Rom, Die Geschichte ihres Kults als politisches Phänomen*, *Mitteil. d. deutschen Archaeol. Instituts, Röm. Abt. Band 71*, Heidelberg 1964, 130—151
- ⁴ Bömer, o. c. 132 i dalje
- ⁵ Bömer, o. c. 144
- ⁶ Burckhardt, *Die Zeit Konstantins des Grossen*, Phaidon Verlag, Wien, s. a. 122, 123
- ⁷ Burckhardt, o. c. 143, 144
- ⁸ Bömer, o. c. 146
- ⁹ Suić, o. c. 109
- ¹⁰ Paul Allard, *Julien l'Apostat II* Paris 1910, 334—338 gdje su naznačeni i izvori.
- ¹¹ Pauly, RE V (1848) 1455, 32
- ¹² isto, VI (1848) 410
- ¹³ A. Mócsy, *Pannonia*, RE XVIII 2, 736
- ¹⁴ M. Abramić, *Poetovio*, Wien 1925, 25, sl. 5; 33 i 190, sl. 131
- ¹⁵ M. Suić, o. c. 100—104
- ¹⁶ V. Petković, *Antičke skulpture iz Stobija*, *Starinar XII* Beograd 1937, 26
- ¹⁷ I. Degmedžić, *Arheol. istraživanja u Senju*, *Vjesn. za arh. i hist. dalm.* LIII, 1950—51, Split 1952, 251—261
- ¹⁸ G. Seure, *Votivni reljefi u beogradskom muzeju*, *Starinar I* (1922), *Beogr.* 1923, 271—274
- ¹⁹ J. Brunšmid, *Arheol. bilješke u Dalmaciji i Panoniji*, *VHAD IV* 197—198
- ²⁰ Ch. Picard, *Attis-Atlante et Pilier du Ciel*, *Starinar VII—VIII* 1956—1957, Beograd 1958, 16 i dalje
- ²¹ J. Zingerle, *Dumopireti, Serta Hoffilleriana*, Zagreb 1940, 233—235
- ²² Slobozianu — Ticu, *Asezarea antica de la Schitul*, *Studii si cercetari de Istorie Veche*, Tomul 17 Nr. 4, Bucuresti 1966, str. 690, 691, 701
- ²³ O. Walter, *Ein Kybelenrelief im Museum von Theben*, *Vjesn. za arheol. i hist. dalm.*, LVI—LIX, 1954—1957, Split, 173
- ²⁴ Gerhart Rodenwaldt, *Die Kunst der Antike (Hellas u. Rom)*, Propyläen-Verlag, Berlin 1927, 78—83
- ²⁵ O. Walter, o. c. 173
- ²⁶ G. Seure, o. c. 271—274
- ²⁷ Slobozianu-Ticu, o. c. 691
- ²⁸ V. Petković, o. c. 26/27
- ²⁹ J. Burckhardt, *Die Zeit Constantins des Grossen*, Phaidon-Verlag Wien, s. a. sl. 130; za varijante u prikazivanju Kibeles v. S. Reinach, *Répertoire de la Statuaire Grecque et Romaine*, Paris, Ernest Leroux, II 1897, 269—273; III 1904, 82, 83; IV 1910, 162, 163
- ³⁰ D. Pinterović, *Osj. zbornik VI* 38—40, sl. 7
- ³¹ J. Brunšmid, *VHAD IV* 1900 35, sl. 16 i 17
- ³² Spomenik se nalazi u dvorištu kuće br. 56 u ul. Jovana Markovića u Popovcu i služio je odavna kao kućni prag
- ³³ D. Pinterović, *Osj. zbornik VI* 39
- ³⁴ Ove podatke zahvaljujem ljubeznosti dra Bándi Gábora, Pečuh
- ³⁵ P. Mijović, *Sirmijumski skulptori i kamenoresci — Quattuor Coronati*, *Starinar XVII* — 1966, Beograd 1967, 53—59
- ³⁶ A. Cernašević, *Die dekorierten Sarkophage in den römischen Prowinzen von Jugoslawien*, *Archaeologia Iugoslavica VI* Beograd 1965, 92—96
- ³⁷ N. Vulić, *Antike Denkmäler in Serbien*, *Jahreshefte XII*, Wien 1909, Beibl. 164—167
- ³⁸ N. Vulić, *Antike Denkmäler in Serbien*, *Jahreshefte XIII* 1910, Beibl. 209
- ³⁹ J. Brunšmid, *VHAD VIII* 87, 88 — Srednji od 3 odlomka, tj. onaj s bradatom glavom publicirao je J. J. Strossmayer u *Viencu VI* 1874, 749
- ⁴⁰ J. Brunšmid, *VHAD VIII* 88
- ⁴¹ S. Ljubić, *VHAD st. ser. V* 43, 5 i J. Brunšmid, *VHAD VIII* 88
- ⁴² J. Brunšmid, *VHAD VIII* 88, 89; M. Abramić, *Poetovio*, *Ptuj* 1925, 57 ad 19 i 138 sl. 97
- ⁴³ C. Patsch, *Arch. — epigr. Untersuchungen zur Gesch. der röm. Provinz Dalmatien*, VI, *Wiss. Mitt. aus B. und der H. IX*, Wien 1904, 247, 248, 253. — C. Patsch, *Rimska mjesta u konjičkom kotaru*, *Glasnik ZMBiH XIV* 1902, 316, 317, 321
- ⁴⁴ V. Kuzsinsky, *Funde aus Ungarn*, *Jahreshefte II* Wien 1899, Beibl. 58, 59; Münsterberg-Oehler, *Antike Denkmäler in Siebenbürgen*, *Jahreshefte V*, Wien 1902, Beibl. 109—111, 133

- 45 J. Brunšmid. VHAD IV 35
 46 A. Schober, Die roemischen Grabsteine von Noricum u. Pannonien, Sonder-
 schriften d. Oesterr. Archaeologischen Institutes in Wien, Band X, Wien 1923, 212.
 47 A. Schober, o. c. 213, 214
 48 B. Gavela, Antički spomenici grčko-egipatskog sinkretizma u našoj zemlji, I,
 Serapis, Starinar, n. serija V—VI 1954—1955, Beograd 1956, 43 do 51.
 49 B. Gavela, o. c. 44, 47
 50 B. Gavela, o. c. 47, 48
 51 B. Gavela, o. c. 47—50
 52 B. Gavela, o. c. 51
 53 PWRE XVIII, 2, 734 i 735
 54 isto, 724
 55 D. Pinterović, Osj. zbornik IX—X 1965, 32—35 (br. 1 i 3)
 56 S. Reinach, Répertoire de la Statuaire Grecque et Romaine, Paris, Ernest Leroux
 II, 1897, str. 11, br. 1 i 2

NEW ROMAN SCULPTURES IN THE MUSEUM OF SLAVONIA

Fig. 1. This is a damaged marble statue of Kybele which was by chance excavated in 1966 at Osijek on the site of Roman Mursa. The ground where it was found could not yet been explored in order to find at least traces of a Metroon. The statue is broken under its chest. The goddess is seated with both her legs reposing on the back of a lion. The rich folds of her garment, especially of her cloak, are elegantly arranged and naturally in a masterly manner represented. The lion under her feet is leisurely lying with the tasselled tail wound around his left hind leg. Numerous are the damages on the statue. Not only the upper part of it and the lion's head that are missing but also damage is caused on her knees and scratches on many parts of the surface can be seen. — H. 82 cm. Inv. No. 7923.

Onomastic analyses of names which occur in Roman inscriptions of Mursa have shown that quite a number of Orientals lived here so that Mursa can be regarded as a centre of oriental cults. Some previously found reliefs and objects would prove that Egyptian gods such as Isis and Osiris, then Mithras, Sabazios and others were worshipped in Mursa.

Although Kybele's cult had been introduced and accepted in Rome in Hannibal's time, it gathered significance and meaning, owing to political reasons only in Augustus' time. The Magna Mater Idaea could then be identified with Venus, Aineias' Mother and ancestress of the Iulii and so the imperial policy in the East justified. In Hadrian's time Kybele's cult was widely accepted and she finally turned out to be the divine All Souls Saving Mother who brings redemption and immortality and thus reconciles emperor and slave, rich and poor, Romans and barbarians, men and women^{3—9}. It was great Phidias who set the ideal of this image in the Metroon in Athens and there too she was represented standing between two lions.¹¹

In Pannonia the existence of her cult is proved by inscriptions in Emona, Carnuntum and Aquincum and by plastic art material in Poetovio and Brigetio^{13, 14}. In recent times proofs of the existence of her Metroon have been found in Senj (Roman Dalmatia) where not only fragments of her statue with two lions were found, but also an inscription dedicated to the goddess, and in addition the foundation walls of her temple¹⁷.

Also at Zadar while an excavation on the Roman Forum near the Capitolium had been carried out, irrefutable proofs have been discovered of a Metroon with an underground room for ceremonies.¹⁵

Examples of statues are given from Stobi,¹⁶ Novae,²¹ Schitul,²² from Thebe²³ and from other places. Although workshops of stone masons in Mursa and in Sirmium are supposed to have existed in the course of the 2nd and 3rd centuries in which sarcophagi and tombstones or perhaps plastic art had been carried out, this statue of Kybele worked on a precious kind of marble shows such high artistic quality that one should easily assume that it was imported from Greece. It is well known that Attic workshops produced numerous copies of Greek master-pieces to cover the needs for art objects in palaces and temples of the whole cultured world at that time. It is therefore considered that this statue had been created in the time of the great advocate of Greek classic art Hadrian, and that it was delivered from some Attic workshop. It was probably worked after the statues of

the 4th century B. C. whose many copies could be seen in Greece and in Athens still in the course of the 2nd and 3rd centuries.

By way of analogies it can be stated that the statue from Osijek also had a belted chiton under its chest, perhaps a »corona muralis« on her head (or even a kalathos), in one hand a patera, in the other a tympanon.

Kybele's cult had been strictly observed in connection with official events in Mursa, as elsewhere in the Roman Empire, and it presumably lasted to the mid of the 3rd century when here too it successively yielded its place to Christianity.

Fig. 2. This is the upper part of a well known type of tomb-stones of which only the left side is preserved. As the picture shows the left lion with the ram's head in its paws is preserved and in the middle a woman's head. From the right lion the right hind leg is visible. This very rough and damaged work, made from a kind of lime-stone, shows poor anatomy as is apparent from the hind legs, large head with gaping muzzle and forepaws with the ram's head. It also shows a trend to stylisation and symbolisation in art, which we often find in art objects of the later Roman Empire. H. 56, w. 63, b. 24 cm. Inv. No. 7316.

This top-piece of a tomb-stone was found in 1961, south of Mursa's supposed walls on the ground where we suspect a road was leading out of town with here and there tombs and sarcophagi on both its sides.

If not damaged such crowns of tomb-stones consist, as a rule, of two opposite lying lions that grasp with their paws a ram's head and between them there is mostly a column decorated with a bearded head in relief and a wicker basket (the kalathos) on top of it. In some cases we may find instead of the bearded head, a gorgoneion, a genius leaning on a torch, a sphinx or even a woman's head as is obvious in our example. It should be presumed that the woman's head originally must have leaned against a low column and that it had a wicker basket on top of it. In the Museum collection there is another version of this piece which has between the two lions a column with a basket on top instead, and no head at all. It was found at Dalj near Osijek. In recent times a third example occurred in the neighbourhood of Osijek, at Popovac, a well known Roman site in the district of Baranya beyond the Drava river (fig. 3). This stone is still in private possession. It represents a better preserved piece as it has a more complete inventory of symbols: both lions with clearly visible rams' heads, a column with gorgoneion and a wicker basket and so it gives a good idea of how such decorative parts of tomb-stones looked like. This piece is worked out in details with better skill and more anatomic understanding which is easily noticed when the lions are compared. The tasselled tails wound round the hind legs are naturally represented while in the example from Osijek we can hardly guess whether the tails are wound around the legs at all. Eves, mane, slightly gaping muzzle, paws, claws, rams, gorgoneion, all is well reproduced and gives the impression of a balanced and well compositioned decoration.

More examples are given to show the spread of this decoration in Pannonia, Dalmatia, Moesia and Dacia³⁰⁻⁴⁰. In literature this type has occasionally been discussed and explained as connected with the cult of Mithras,⁴⁵ of Kybele and Attis^{46, 47} and of Serapis⁴⁸⁻⁵². In the northern part of Pannonia these pairs of lions are seldom seen on tomb-stones. Thus we come to the conclusion that our symbolic decoration on tomb-stones penetrated into the lower Danubian provinces from the East and that the lions with rams symbolise the tauro-or kriobolia (connected with Mithras and Kybele) and of course the all devouring jaws of death, while the wicker basket symbolises the abundance (connected with Serapis or gods of fertility). In any variation this top decoration tells in a simplified manner something of the inevitable and inexorable circle of life and death, i. e. of the return of all human and other beings to the Mother Earth whence again all new life begins.

Our example with the woman's head has so far no analogy but considering the aforesaid main idea, the head could very likely signify Terra Mater who is sometimes identified with Kybele.

It remains a question whether we may look upon such type of stones as witnesses of existing followers of respective oriental cults, or as pure symbolic decorations reminding us only of the circle of life and death, no matter of what special cult the deceased might have belonged to.

For stylistic reasons we are inclined to attribute the example from Osijek to the later imperial period, to the time of the Severi in the third century and to see in it a product of a local workshop. Of course the example from Popovac

could be dated earlier, perhaps to the 2nd century and be regarded as a product of a more skilful master in a workshop, perhaps in Sirmium.

Fig. 4 a, b, c. This bronze statue of Jupiter is perfectly preserved but for the basis. It was found in 1965 south of Mursa although very near its supposed walls. It probably belonged to a home sanctuary.

This statue shows a right anatomic knowledge as the proportions and muscularity of the naked body correctly show. Jupiter is represented standing with the weight on his right leg, holding in one hand the lightning bundle, and in the other perhaps the sceptre which is missing. There is much harmony in the elaborate arrangement of his hair which is bound round the top while rich curls encircle forehead and face and fall down the neck. A full beard lies on the chest. The chlamys elegantly folded is thrown over his left shoulder and down the upper left arm.

This statue was founded and afterwards enchased. The surface is covered by a dark green patina. H. 11,7 cm. Inv. No. 7772.

The Jupiter-Zeus cult was the most wide-spread in the Greco-Roman world. — From Mursa 10 inscriptions exist on altars with the dedication to I. O. M. but no statue of his has yet been found. Nonetheless, there is no doubt that Mursa had at least one temple dedicated to this mightiest of all pagan gods.

In our statue, we may say, he is represented as Fulgurator (lightning bundle) and Lord (sceptre). He is certainly here not represented after famous statues of the great Greek classic sculptors, such as Phidias, nor after the ideals set by unknown masters of the Zeus Otricoli or Zeus Verospi. Mildness in features and dignity in attitude are expressed here to show the character of the Almighty Father of all men, whereas bundle and sceptre to signify his tremendous power over heaven and earth and all existing creatures. — There are many analogies to this statue in European collections.⁵⁶

Sl. 1 Mramorna statua Kybele, Osijek
Kybele's Marble Statue, Osijek

Sl. 2 Fragment krune nadgrobnog spomenika, Osijek
The damaged top of a stele, Osijek

Sl. 3 Krana nadgrobnog spomenika, Popovac
The top of a stele, Popovac

Sl. 4 a, Brončana statua Jupitera, Osijek
Jupiter's bronze statue, Osijek

Sl. 4 b. Brončana statuta Jupitera, Osijek
Jupiter's bronze statue

Sl. 4 c. Brončana statua Jupitera, Osijek
Jupiter's bronze statue